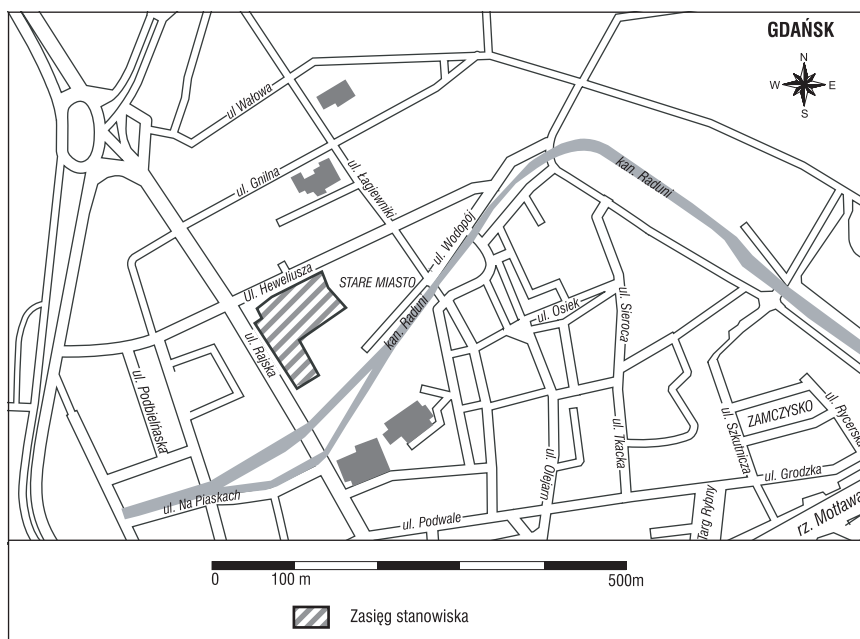

BEATA CEYNOWA, EWA TRAWICKA

OŁOWIANA BULLA PAPIEŻA GRZEGORZA IX W GDAŃSKICH BADANIACH ARCHEOLOGICZNYCH

Na fali popularności tematyki związanej ze średniowiecznymi pieczęciami z ziem polskich (odkrycie w 2002 roku dwóch bulli księcia Bolesława na poznańskim Ostrowie Tumskim i na Ostrowie Lednickim) warto zaprezentować odkrytą w trakcie wykopalisk na terenie Gdańska bullę papieską.

Podczas badań ratowniczych prowadzonych przez Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, pod kierownictwem Zbigniewa Borcowskiego, w sezonach 1999-2000, u zbiegu ulicy Rajskiej i Heweliusza odkryto bardzo rzadki zabytek, zidentyfikowany jako bulla papieska (Ryc. 1.). Na niepozornym z wyglądu, niewielkim ołowianym

Ryc. 1. Zasięg stanowiska (Szyszka, Krzywdziński 2003, s. 137)

Fig. 1. Site location (Szyszka & Krzywdziński 2003, 137)

krążku w czasie zabiegów konserwatorskich odsłonięto wizerunki dwóch głów oraz inskrypcję na odwrocie. Początkowo udało się odczytać inskrypcję napisaną łacińską majuskłą, zawierającą słowo GREGORIVS i oznaczenie PPVIII. Informacja ta pomogła badaczom w zidentyfikowaniu zabytku jako bulli papieża Grzegorza IX (Ugolino hr. Segni)[Bach 1985, s. 338-339; Seppellet, Löffler 1936, s. 16]. Okres pontyfikatu przypadający na lata 1227 – 1241 pozwolił na jednoznaczne datowanie zabytku. Niestety, tak określona chronologia nie zgadza się z datowaniem warstwy, w której bullę odkryto. Analiza zespołu zabytków towarzyszących papieskiemu znalezisku wskazywała, że mamy do czynienia z warstwą niwelacyjną, zawierającą przemieszany materiał datowany szeroko na okres od końca XIII do XVI wieku. Nasuwające się pytanie, skąd tak wyjątkowy przedmiot mógł znaleźć się w warstwie utwardzającej ulicę, na obecnym etapie badań musi zostać bez odpowiedzi. Pewną wskazówką może być obecność sporej ilości gruzu ceglanego, co wskazywałoby na rozbiórkę nieznanego bliżej budynku.

Archeologiczne znaleziska bulli papieskich nie są spotykane często. Z terenów Polski zarejestrowano dotychczas zaledwie kilka takich odkryć. W Kołbaczu odkryto bullę soborową z lat 1414-1418 [Kuczyński 1990, s. 65]; w Krakowie na Wawelu dwie bulle papieża Bonifacego IX (1389-1404) odkryto w grobie królowej Jadwigi [Bochnak 1968, s. 158-159] oraz bullę Aleksandra IV (1254-1261) [Wiktor-Kisza 2003, s. 455-465]. Nieznana jest również dokładna liczba przechowywanych w archiwach państwowych, jak i kościelnych oryginalnych dokumentów z zachowanymi pieczęciami. W zbiorach polskich znajdują się m. in. dwa dokumenty z bullami Grzegorza IX z dnia 17 marca 1228 roku w sprawie wsi Góra i Suchodół (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 6427) i z dnia 11 lipca 1229 roku dla klasztoru w Dłubni (Archiwum Państwowe w Krakowie, Zbiór Rusieckich, ZR Perg. 3).

Nieco lepiej sytuacja wygląda na Zachodzie Europy, gdzie pieczęcie – bulle odkrywane są dość często. Wyraz temu dają liczne publikacje z terenu Anglii [Hopeful dead... 2002; Bailey 2000, s. 4-5] czy Niemiec [Springer 1995/96, s. 31-41]. Wielu informacji na ten temat dostarcza również Internet, gdzie częstym zjawiskiem jest wystawianie odkrytych okazów bulli na aukcjach i prywatnych stronach amatorów poszukiwań detektorami metali.

Regestry kurii rzymskiej i nuncjuszy apostolskich dotyczące Polski opublikowane zostały w 1982 przez Irenę Sułkowską – Kuraś i Stanisława Kurasia w opracowaniu *Bullarium Poloniae*. Z lat 1000-1342 zarejestrowano ponad 4 000 dokumentów papieskich, w których mowa o Polsce. Z bulli – dokumentów dotyczących Polski najśłynniejsze są *Dagome iudex* (992 rok) i tak zwana *bulla gnieźnieńska* (1136 rok). Liczne są również bulle protekcyjne dla biskupstw, kapituł, klasztorów i innych. Powszechnie występowały bulle nominacyjne, z przywilejami czy tak popularnymi w tym czasie odpustami. Poza papieżami bullą posługiwali się biskupi, opaci i przełożeni kapituł. Znane są także bulle władców świeckich zawierające akty prawne.

Ryc. 2. Powrót posłów wiozących bullę kanonizacyjną do Trzebnicy z „Legendy świętej Jadwigi” (Pater 1993)

Fig. 2. Return of legates taking a canonisation bull to Trzebnica from the "Legend of St Jadwiga" (Pater 1993)

Ryc. 3. Pieczęć papieża Grzegorza IX, awers i rewers

Fig. 3. Seal of Pope Gregory IX, obverse and reverse

Szczegółowe informacje na temat funkcji, symboliki i wyglądu bulli papieskich znaleźć można w opublikowanym niedawno artykule Bożeny Wiktor-Kisza [Wiktor-Kisza 2003] i Encyklopedii katolickiej [Wójcik 1985].

Bulla znaleziona w Gdańsku ma kształt kołistej ołowianej tarczy, o średnicy 39-40 mm i grubości około 4 mm (Ryc. 3-4). Waga po konserwacji wynosi 43,228 g. Pieczęć jest dwustronna, z otworem na sznur przebiegającym na całej długości przez środek.

Na awersie odcisnięto wizerunki głów apostołów Piotra i Pawła, przy czym postać św. Pawła znajdująca się po prawej (heraldycznie) stronie jest mocno zatarta. Dostrzec można jednak niewyraźne zarysy twarzy z długą, prostą brodą. Św. Piotr patrzący w lewo przedstawiony jest z krótką kędzierzawą brodą i takimi włosami. Twarz przedstawiona jest realistycznie, z wyraźnie zaznaczonym nosem, oczami i ustami. Głowy apostołów obwiedzione są nieregularnie owalnymi otokami perełkowymi. Pośrodku umieszczony jest wizerunek krzyża. Nad postaciami apostołów widoczny jest zarys

Ryc. 4. Pieczęć papieża Grzegorza IX, awers i rewers

Fig. 4. Seal of Pope Gregory IX, obverse and reverse

inskrpcji, z której czytelne są jedynie dwie ostatnie litery **PE**, będące częścią skróconego, łacińskiego napisu: SPA SPE, oznaczającego po rozwinięciu S[ANCTUS] PA[ULUS] S[ANCTUS] PE[TRUS].

Na rewersie biegnie perełkowy otok, wewnątrz którego rozmieszczono w trzech rzędach napis **GRE/GORIVS/PP VIII**. Pierwsza część inskrypcji wyraża imię papieża, druga skrócony tytuł P[A]P[A], oznaczający *pastor pastorum*, czyli „pasterz pasterzy”, i odpowiedni numer. Nad literami PP umieszczono znak w postaci łukowato wygiętej kreski.

Wygląd pieczęci znalezionej w Gdańsku powiela wzór wprowadzony za pontyfikatu Paschalisa II (1099-1118) i używany do dziś [Wójcik 1985, s. 1194; Wiktor-Kisza 2003, s. 456].

Na obecnym etapie badań pozostaje tajemnicą, do kogo skierowany mógł być dokument Grzegorza IX opatrzony papieską pieczęcią. Prawdopodobnym odbiorcą mógł być klasztor dominikanów, których siedziba od 1227 roku znajdowała się niedaleko badanego placu, lub dwór księcia pomorskiego Świętopelka Wielkiego (ok. 1200-1266) [Śliwiński 2005, s. 519-533; Możejko, Kaczor, Śliwiński 2006, s. 137-214].

Hugolin hr. Segni był głęboko zaangażowany w sprawy polityki północno – zachodnich krajów łacińskiego świata, popierał misje franciszkanów i dominikanów, oraz działalność misyjną Krzyżaków w Prusach. Już jako kardynał był protektorem zakonu Franciszkanów, wywarł decydujący wpływ na jego rozbudowę, a w szczególności na ostateczne ustalenie reguły [Seppellet, Löffler 1936, s. 251]. Z racji wspólnych studiów na Uniwersytecie Paryskim znał Iwo Odrowąża (ok. 1170-1229), późniejszego biskupa krakowskiego, i przez niego zapewne także sprawy książąt z ziem polskich. Liczne bulle Grzegorz IX słał między innymi do księcia mazowieckiego Konrada (pismo z dnia 27 sierpnia 1230 roku potwierdzające darowiznę ks. mazowieckiego na rzecz Zakonu Niemieckiego, czy bulla z dnia 9 września 1234 roku, w której papież poleca Zakon opiece księcia)[Bach 1985, s. 338-339].

Można mieć nadzieję, że zasygnalizowany powyżej problem z interpretacją najstarszej odkrytej archeologicznie na ziemiach polskich bulli papieskiej spotka się z odzewem historyków.

Adres autorek:
mgr Beata Ceynowa
mgr Ewa Trawicka
Muzeum Archeologiczne w Gdańsku
ul. Mariacka 25/26
80-958 Gdańsk

BIBLIOGRAFIA

- Bach T.
1985 *Encyklopedia katolicka*, t. 6, (red.) F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułkowski, hasło: *Grzegorz IX*, Lublin, s. 338-339.
- Bullarium Poloniae
1982 *Bullarium Poloniae: litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens*, t. 1: 1000-1342, (red.) I. Sułkowska - Kuraś, S. Kuraś, Rzym.
- Hopeful dead ...
2002 *Hopeful dead clutching thir tickets to heaven. Lead seals from papal indulgences found with burials from medieval cemetery*, "British Archeology", issue 67, october.
- Bochnak A.
1968 *Groby królowej Jadwigi i królewicza Kazimierza Jagiellończyka w Katedrze Wawelskiej*, [w:] *Studia do dziejów Wawelu*, t. 3, s. 149-172.
- Bailey G.
2000 *Finds Identified*, Witham.
- Egan G.
2001 *Papal Bullae*, [w:] *Salisbury Museum Medieval Catalogue*, part 3, s. 87-91.
- Kuczyński S. K.
1990 *Znalezisko bulli soborowej*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXIV, z. 1-2, s. 65.
- De Lasala F. J.
2003 *Typology of the Papal Seals* <http://www.unigre.it/pubblicazioni/lasala/Papal%20Seals.pdf>
- Możejko B., Kaczor D., Śliwiński B.
2006 *Zarys dziejów klasztoru dominikańskiego w Gdańsku od średniowiecza do czasów nowożytnych (1226/1227-1835)*, „Archeologia Gdańska”, t. 1, s. 137-214.
- Pater J.
1993 *Legenda świętej Jadwigi*, Wrocław.
- Seppel F. K., Löffler K.
1936 *Dzieje Papieży od początków kościoła do czasów dzisiejszych*, t. 1, Poznań.
- Springer K. M.
1995/96 *Eine Gegenpäpstliche Bleibulle aus Mainz – Überlegungen zu den Beziehungen der Mainzer Erzbischöfe Konrad I. und Christian von Buch zu Past Paschalis III. (1164-1168)*, „Mainzer Zeitschrift Mittelrheinisches Jahrbuch für Archeologie, Kunst und Geschichte”, Jahrgang 90/91, s. 31-41.
- Szyska M., Krzywdziński R.
2003 *Badania ratownicze stanowiska u zbiegu ulicy Rajskiej i Heweliusza w Gdańsku (lata 1999-2000)*, [w:] *XIII Sesja pomorzoznawcza*, vol. 2: *Od wczesnego średniowiecza do czasów nowożytnych*, pod red. H. Panera, M. Fudzińskiego, s. 137-142.

Śliwiński B.

- 2005 *Jeszcze o dominikanach w Gdańsku w 1226 roku*, „Studia z Dziejów Średniowiecza”, nr 11: *Komturzy, rajcy, żupani*, s. 519-533.

Wiktor-Kisza B.

- 2004 *Bulla papieża Aleksandra IV znaleziona na Wawelu*, [w:] *Polonia Minor Medii Aevi. Studia ofiarowane Panu Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, Kraków-Krosno, s. 455-465.

Wójcik W.

- 1985 *Encyklopedia katolicka*, t. 2, (red.) F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułkowski, hasło: *bull*a, Lublin, s. 1192-1194.

BEATA CEYNOWA, EWA TRAWICKA

LEAD BULLA OF POPE GREGORY IX RECOVERED FROM EXCAVATIONS IN GDAŃSK

SUMMARY

A rescue excavation conducted by the Gdańsk Archaeological Museum in 1999-2000 at the junction of Rajska and Heweliusza Streets led to the discovery of a very rare artefact identified as a bulla of Pope Gregory IX (1227-1241).

The seal found in Gdańsk is of the same design as that introduced during the pontificate of Paschalis II (1099-1118) and used to this day. It depicts the apostles Peter and Paul on the obverse and states the name and number of the pope on the reverse.

At this stage it remains a mystery for whom the document bearing the papal seal of Gregory IX was intended. It may have been addressed to the Dominican Order, whose headquarters in 1226 were located nearby the excavated site, or to the court of the Pomeranian Duke Świętopełk the Great (c. 1200-1266).